

Titel: Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen

Citation: "Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2006 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-lf-txr-root.pdf> (tilgået 20. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

## Tekstredøgørelse

1. Bibliografisk beskrivelse
2. Manuskriptbeskrivelse
3. Tilblivelseshistorie
4. Udgivelsesmåde
5. Anden udgave, 1854

### 1. Bibliografisk beskrivelse

*Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* blev indleveret til sætning og trykning i Bianco Lunos Bogtrykkeri den 17. april 1849.\* Den var færdigtrykt den 9. maj\* og blev annonceret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 111, den 14. maj 1849, samme dag som 2. udgave af *Enten - Eller*. Bogen kostede 40 sk. og udkom på C.A. Reitzels forlag.

Tre eksemplarer af *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen* (forkortet LF) er blevet kollationeret; de benyttede eksemplarer er:

**A** Søren Kierkegaard Forskningscenterets arbejdseksemplar, privat indbundet og beskåret.\*

**B** Det Kgl. Biblioteks eksemplar, indbundet og beskåret, katalogsignatur Q. 6055 - 8<sup>o</sup>.

**C** Det Kgl. Biblioteks eksemplar, indbundet med det oprindelige omslag og ubeskåret, katalogsignatur 6,1-244 8<sup>o</sup>.

Ved den interne kollation af de tre eksemplarer blev der ikke konstateret afvigelser. Eksemplar C danner grundlag for den følgende beskrivelse.

### Kollationeringsformel

8<sup>o</sup>. [1]<sup>8</sup>, 2-3<sup>8</sup>, 4<sup>2</sup>. \$2 signeret (-4<sub>2</sub>). 26 blade. Paginering [1-9], 10-51, [52]\*

Formatet er oktav. Bogen har et omfang på 52 sider, svarende til 26 blade fordelt på 3¼ ark, og er pagineret 10-51, idet bl. 1r-5r og bl. 26v er uden paginering.

S. [1] udgør titelbladet, s. [3] indeholder »Forord«, s. [6] »Bøn«, s. [7]-[8] teksten til »Evangeliet paa 15de Søndag efter Trinitatis«, på s. [9]-24 følger tale I, på s. 25-40 tale II og på s. 41-51 tale III. Titelbladets bagside samt s. [4]-[5] og [52] er blanke.

Ark 1 er uden signatur, ark 2-3 har prima- og sekundesignatur, ark 4 kun primasignatur. Primasignaturen (arknummeret) er angivet med arabertal, sekundesignaturen med arabertal fulgt af asterisk.

### Beskrivelse af eksemplar C

Den ubeskårne bogbloks blade måler ca. 126-132 × 201-208 mm.\* Bogblokkens tykkelse er ca. 3 mm.

# Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen.

Tre gudelige Taler

af

S. Kierkegaard.

---

Kjøbenhavn.

Paa Universitets-Boghandler C. A. Reitzels Forlag.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.

1849.

## Papir

Der er benyttet almindeligt trykpapir af en ret kludeholdig kvalitet.

## Typografi

Det fremherskende skriftsnit er fraktur, enkelte steder er benyttet tekstur (gotisk) og i et enkelt tilfælde schwabacher (»'Søger først Guds Rige og hans Retfærdighed.'«, SKS 11, 16,23). Fremhævet tekst er i øvrigt sat med halvfed eller spatieret skrift.

Titelbladet er med en dobbelt skillestreg delt i to felter. Den øverste del udgøres af værkets titel, undertitel og forfatternavn, i den nederste del er anført udgivelsessted, forlag, trykkeri og udgivelsesår. Undertitel og udgivelsessted er sat med halvfed tekstur. Titlen, der er fordelt på to linjer, og undertitlen er sat med bogens største punktstørrelser, henholdsvis ca. 6 og 4 grader over brødteksten. Forfatternavnet er sat med halvfed og 1 grad større end brødteksten, »Kjøbenhavn.« er 2 grader større, forlæggernavnet er i samme skriftstørrelse som brødteksten, mens angivelsen af bogtrykker er sat med 1 grad mindre; navnene »C. A. Reitzels« og »Bianco Luno« er spatieret. Titelbladet er gengivet som illustration 1.

Forordets overskrift er spatieret og sat med fed 2 grader større end brødteksten. En tynd vandret skillestreg adskiller overskrift og tekstkolumne, der holder samme kolumnebredde (sat på samme format) som brødteksten, men med 1 grad mindre skrift. Dateringen, der er sat med halvfed tekstur, er anbragt til venstre under tekstkolumnen; til højre på linjen nedenunder står forfatterinitialerne i halvfed fraktur.

Overskriften »Bøn.« er sat med tekstur og samme grad som brødteksten. Kolumneteksten er sat med samme skriftstørrelse og på samme format som brødteksten, men med større skydning.

Evangelieteksten er sat 2 grader større end brødteksten, med øget skydning og med *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830, som skabelon.\* Overskriften er dog sat med almindelig brødskriftstørrelse.\*

En normalside har 36 linjer. Tekstkolumnen måler 88 × 153 mm. Brødteksten er sat i ca. 10 punkt (korpus). Der er dobbelt ordmelletrum efter punktum. Den sidste tekstsider i tale I og II afsluttes med en finalstreg, i tale III med en prydstreg.

Hver tale begynder på en ny rectoside med ekstra nedrykning. Overskrifterne er delt i to. Den første linje er talens nummer, der er sat i antikva 2 grader større end brødteksten. Efter en blank linje følger bibelcitater sat i halvfed fraktur 1 grad større end brødteksten og fordelt på to eller flere tekstlinjer med forskellige typer af indrykning: i tale I centreret, i tale II med hængende indrykning, i tale III med almindelig indrykning af den første linje. Brødteksten indledes med en uncial, i tale I dog fejlagtigt med en versal i samme punktstørrelse som brødteksten.

Der er enkelte sætter- og trykfejl i førstetrykket. Forveksling af typerne c og e, der kan skyldes forkeret aflagt bogstav i sættekassen, forekommer i »indcrligt« (SKS 11, 14,6).\* I »nbetinget« (34,28) ses et eksempel på omvendt bogstav. Typerne j og ø er blevet ombyttet i »gøjre« (34,36). »Læren« (42,24) i stedet for 'Læreren' er et eksempel på en haplografi ved linjeskift. Andre typer af sætterfejl er: »enhvert« (18,5) for »ethvert« og »Folhold« (35,25) for »Forhold«.

De allerfleste trykfejl skyldes læderede typer.\* Der er et enkelt tilfælde af typeudfald: I slutningen af en linje er et 'i' faldet ud i »Undervisning | Glæde« (42,26).

## 2. Manuskriptbeskrivelse

afspejler kun tilnærmelsesvis tilblivelses-kronologien, som vil blive udredt i afsnit 3.

- LF 1 Kladde til *LF*, fordelt på 5 sammenhæftninger og 1 løst blad, i alt 47 blade.
- 1.1 Sammenhæftning 1. Kladde til »Bøn« (SKS 11, 10), angivelse af evangelieteksten til 15. søndag efter trinitatis (SKS 11, 11) samt første halvdel af tale I (SKS 11, 13-19,19 til »Fuglen tier og bier; den veed«).
- 1 sammenhæftning på 6 ark, i alt 12 blade i 4<sup>o</sup>.<sup>\*</sup> Følgende påskrifter findes på sammenhæftningens forside (bl. [1r]): bogens endelige titel »'Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen'.«; under denne ses en tidligere skrevet, men slettet titel: »'Fuglen under Himlen, og / Lilierne paa Marken'.«; herunder undertitlen »Taler.«, midt på siden sammenhæftningens nummer: »N<sup>o</sup> 1.« og herudfor i marginalspalten: »Concept«. På bl. [3r] er med blanke linjer midt på siden angivet evangelietekstens plads med følgende henvisning i marginalspalten: »Femtende Søndag efter / Trinitatis.« Efter en vandret skillestreg midt på samme side indledes den første tale under overskriften »N<sup>o</sup> 1.«, der er tilføjet i marginen og indvist med et dobbeltkors. Ingen paginering. Teksten er fortløbende fra sammenhæftning 1 til 2 (ms. 1.2). Papir: blått koncept, groft. Mål: 167 × 202 mm.<sup>\*</sup> Hæftetråd af rød silke. Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. Bl. [1v]-[2r] er ubeskrevne. Ordene »**Taushed**« og »**tie**« på bl. [8r] er dobbelte understreget. Under det tilføjede »N<sup>o</sup> 1.« i marginalspalten på bl. [3r] findes en redigeringsbemærkning: »bliver en ny Pagina«. En del korrektioner. Ophævelse med blyant af en understregning af »Fuglen« i passagen »Fuglen tier og bier« på bl. [12v] (SKS 11, 19,19).  
(Pap. X 5 B 4 og 5,1)
- 1.1
- 1.2 Sammenhæftning 2. Kladde til sidste halvdel af tale I (SKS 11, 19,19 fra »eller rettere den troer fuldt og fast,«) og begyndelsen af tale II (SKS 11, 26-27,15 til »at disse to Modsæt-«).
- Sammenhæftning på 6 ark, i alt 12 blade i 4<sup>o</sup>. Påskrift på forsiden (bl. [1r]): »'Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen'.«; derunder sammenhæftningens nummer: »N<sup>o</sup> 2« og herudfor i marginalspalten: »Concept.«  
Ingen paginering. Teksten er fortløbende fra sammenhæftning 2 til 3 (ms. 1.3).  
Papir: blått koncept, groft. Mål: 167 × 202 mm. Hæftetråd af rød silke.  
Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. Bl. [1v] er ubeskrevet.
- På bl. [11v] er det indledende bibelcitater til tale II dobbelt understreget.  
En del korrektioner. Ophævelse af understregning af »Fuglen« i passagen »Fuglen tier og lider« på bl. [3v]. Sletning med blyant af to ord på bl. [4v], af et enkelt ord på bl. [6r] samt af en større marginaltilføjelse på bl. [8r].  
(Pap. X 5 B 5,2)
- 1.2
- 1.3 Sammenhæftning 3. Kladde til størstedelen af tale II (SKS 11, 27,16 fra »[Modsæt]ninger i eet og samme Nu frastødende berøre hinanden,« til s. 36,19 »han maa enten ... eller.«).
- 1 sammenhæftning på 6 ark, i alt 12 blade i 4<sup>o</sup>. Påskrift på forsiden (bl. [1r]): »'Lilien paa Marken og Fuglen under / Himlen'.«, skrevet over begge spalter, og derunder: »Taler«; herudfor i marginalspalten: »Concept / N<sup>o</sup> 3.«  
Ingen paginering. Teksten er fortløbende fra sammenhæftning 3 til

4 (ms. 1.4).

Papir: blått koncept, groft. Mål: 167 × 202 mm. Hæftetråd af rød silke.

Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. Bl. [1v] er ubeskrevet.

På bl. [3r] er »**mig**« dobbelt understreget.

Mange korrektioner; en del i form af sletninger af adskillige linjer i hovedteksten (på bl. [2v], [3r], [4v], [5v], [7r], [8r] og [8v]) og i form af større tilføjelser i marginen, især på bl. [3r] og [6r].

Sletning af en marginaltilføjelse på bl. [11r]. På bl. [3v] og [12r] er flere linjer blevet slettet med blyant.

(Pap. X 5 B 5,3-6)

1.3

1.4 Sammenhæftning 4. Kladder til slutningen af tale II (SKS 11, 36,21 fra »Men hvis du kan blive ubetinget lydig«) og godt halvdelen af tale III (SKS 11, 40 til 45,27 »- i samme Nu er«).

1 sammenhæftning på 6 ark, i alt 12 blade i 4°. Påskrift på forsiden (bl. [1r]): »'Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen'« og derunder: »Taler«; herudfor i marginalsalten: »Concept N<sup>o</sup> 4.« Ingen paginering. Teksten er fortløbende fra sammenhæftning 4 til 5 (ms. 1.5).

Papir: blått koncept, groft. Mål: 168 × 202 mm. Hæftetråd af rød silke.

Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. Bl. [1v] er ubeskrevet.

På bl. [6v] er det indledende bibelcitater til tale III samt

mellemrubrikken »**Glæde**« dobbelt understreget, tilsvarende på bl. [12v] »**al**« (to forekomster) og »**på Gud**« (to forekomster).

Mange korrektioner og tilføjelser i marginen. Sletning med blyant af en enkelt linje på bl. [2r] og et enkelt ord på bl. [6r]. På bl. [2v], [3r], [4v], [5r], [9v] og [10r] er passager på flere linjer ofte markeret med blyantparenteser eller indstregning i marginen og senere slettet ved udstregning. En marginaltilføjelse på bl. [10r] er indrammet af blyantparenteser og slettet. Øverst på bl. [8r] er en tilføjelse skrevet i hele sidens bredde.

(Pap. X 5 B 5,7-13)

Indlagt løst blad efter bl. [7v], indvist nederst på bl. [7v] med et dobbeltkors og redigeringsbemærkningen »cfr. Hoslagte.«:

1.4.1 Kladder til en passage i begyndelsen af tale III (SKS 11, 41,22 fra »fra Grenen, ell. høiere op« til 42,9 »bliver man Glæden selv.«).

1 løst blad i 4° med afrivningskant i højre side.

Papir: blått koncept. Mål: 170 × 205 mm.

Ingen paginering. Nederste tredjedel af bl. [1v] er ubeskrevet.

Bladet er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. Senere er bladet forneden blevet foldet på tværs to gange, antagelig for at kunne tjene som indstikmærke. Øverst til højre på bl.

[1r] ses et indvisningstegn (dobbeltkors), svarende til dobbeltkorset i ms. 1.4, bl. [7v].

En del korrektioner. På bl. [1v] ses en blyantsletning af et enkelt ord.

1.4.1

1.4

1.5 Sammenhæftning 5. Kladder til slutningen af tale III (SKS 11, 45,27 fra »den ubetinget glad«).

1 sammenhæftning på 4 ark, i alt 8 blade i 4°. Påskrift på forsiden (bl. [1r]): »'Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen'« og derunder: »Taler«; herudfor i marginalsalten: »Concept N<sup>o</sup> 5«. Ingen paginering. Bl. [1v] og bl. [7]-[8] er ubeskrevne.

Papir: blått koncept, groft. Mål: 167 × 205 mm. Hæftetråd af rød silke.

Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser.

På bl. [6r] er ordet »**idag**« dobbelt understreget.

Redigeringsbemærkning med blyant på bl. [5v]: »Ny Udgang«, indvisning med dobbeltkors.

Mange korrektioner. Sletning med blyant af et enkelt ord på bl. [2r] og på bl. [6] af tre linjer samt en enkelt dittografi.

(Pap. X 5 B 5,14-16)

1.5

(KA, B pk. 41, læg 1; Pap. X 5 B 4 og 5,1-16)

1

Renskrift til LF. Det fremgår af sættermarkeringer, at renskriften har fungeret som trykmanuskript.\*

2

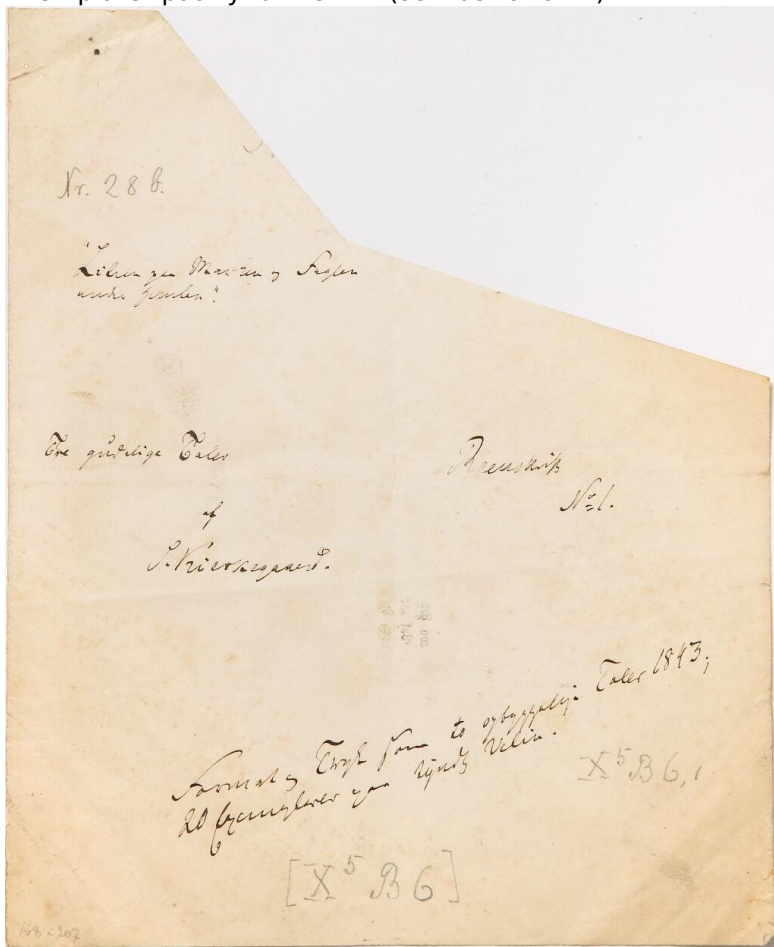
Renskrift til titelblad.

2.1 1 blad i 4<sup>o</sup>.

Ingen paginering.

Papir: gulligt koncept, glat. Mål: 169 × 207 mm. Uregelmæssigt beklippet i øverste højre hjørne med antydning af en blyantbeskrivning på det fraklippede stykke.

Bl. [1r] rummer titlen til LF i inderspalten: »'Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen'. / Tre gudelige Taler / af / S. Kierkegaard.« I yderspalten står anført: »Reenskrift / N<sup>o</sup> 1.« Nederst, skrevet på tværs ad siden og let på skrå, står en bemærkning om sats og trykning: »Format og Tryk som to opbyggelige Taler 1843; / 20 Exemplarer paa tyndt Velin.« (se illustration 2).



2. Titelbladet i trykmanuskriptet til LF

Bladet er foldet på langs. Bl. [1v] er ubeskrevet.

Ingen korrektioner.

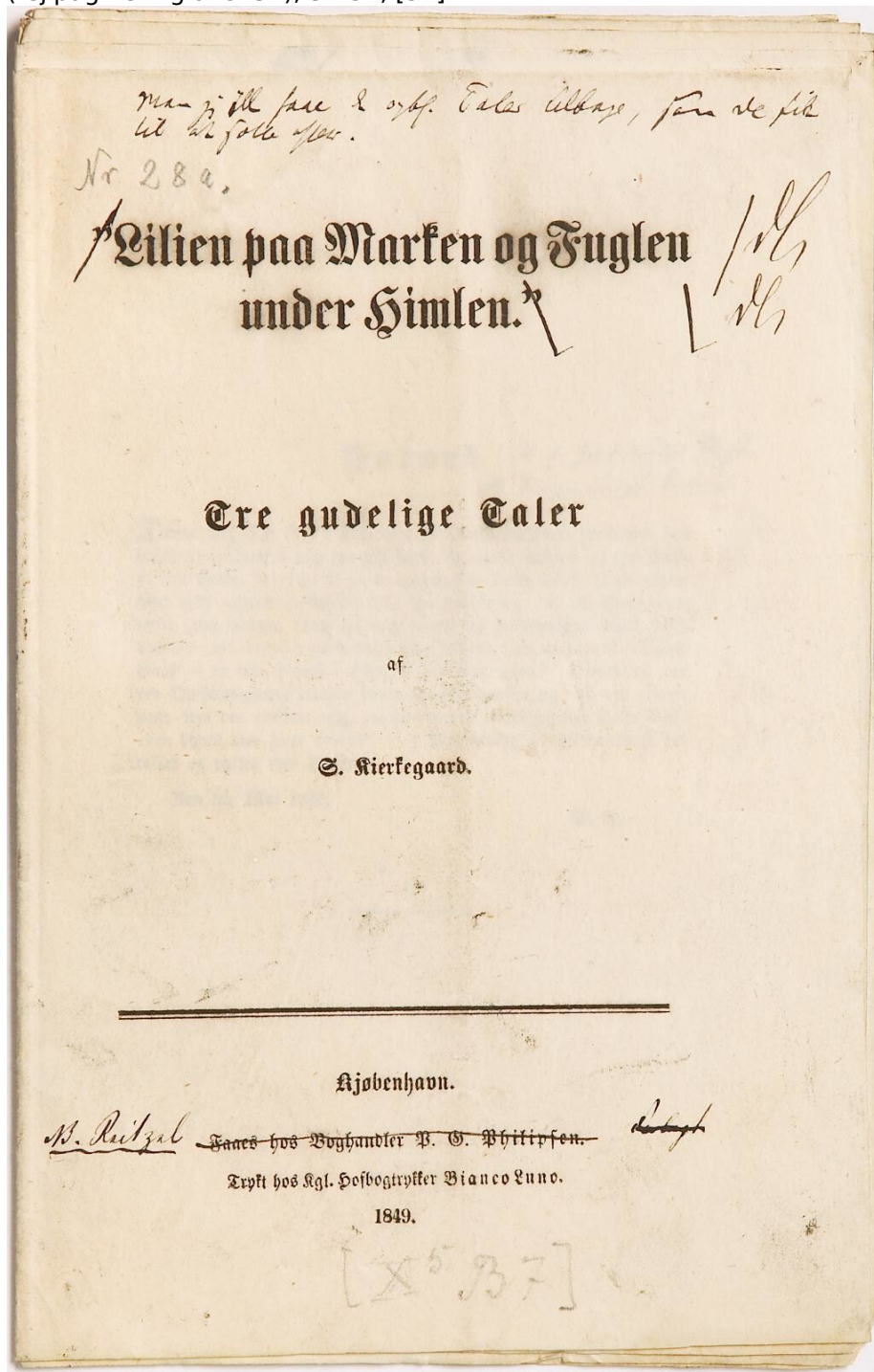
Midt på bl. [1r] findes afsmitning fra sats og tryk med disse tre fragmenter af tekst: »lig Sor | oer jeg, | jeg var« (i førstetrykket s.

- 9, linje 10-12).  
(Pap. X 5 B 6,1)
- 2.1
- 2.2 Renskrift til »Forord« (SKS 11, 9).  
1 blad i 4<sup>o</sup>. Bladet er afrevet med en lille rest af det modstående blad.  
Ingen paginering. Bl. [1v] er ubeskrevet.  
Papir: blått koncept, groft. Mål: 168 × 203 mm.  
Få korrektioner, heraf to sletninger med blyant.  
(Pap. X 5 B 6,2-4)
- 2.2
- 2.3 Renskrift til »Bøn«, angivelse af evangelieteksten og renskrift til talerne I, II og III (SKS 11, 10-48).  
1 læg på 5 ark (de yderste tre ark er løse) med spor af hæftning + 1 løst blad + 12 løse blade (oprindeligt et læg på 6 ark) med spor af hæftning + 1 løst blad + 8 løse blade (oprindeligt et læg på 4 ark) med spor af hæftning + 6 løse blade, i alt 38 blade i 4<sup>o</sup>.  
Fra bl. [1] er bladene på rectosiderne pagineret med blyant: 1-73. Desuden er versosiderne 22 og 44 pagineret. Bl. [15], som er det indskudte titelblad til renskriftens anden afdeling, er upagineret.  
Papir: gulligt koncept, glat. Mål: ca. 169 × 207 mm.  
Bladene er foldet på langs; den indre halvdel rummer teksten, den ydre halvdel tilføjelser. S. 1, s. 44, bl. [15v] og s. [74] er ubeskrevet. Bladbunken er senere blevet foldet en gang på tværs midtpå.  
På s. [2] står renskriften til »Bøn«. På s. 3 er angivet evangelieteksten i overensstemmelse med overskriften i *Forordnet Alter-Bog for Danmark*: »Dette hellige Evangelium / skriver Evangelisten Matth: 6 Cap. / 24 v. til Enden / (Jesus sagde til sine Disciple)«, og i marginalspalten står den overskrift, der bliver den endelige i førstetrykket: »Evangeliet paa 15<sup>de</sup> Søndag / efter Trinitatis«. På s. [4] begynder tale I under overskriften »N<sup>o</sup> I.«, og længere nede indledes med bibelcitater, men uden fremhævelse: »'Seer til Himmels Fugle; / betragter Lilien paa Marken'.« Det upaginerede bl. [15r] udgør titelbladet til renskriftens anden afdeling: »Lilien paa Marken og Fuglen / under Himlen / Taler« og i marginen: »Reenskrift / N<sup>o</sup> 2.« Denne afdeling indledes på s. 29 med tale II under overskriften »II«, og efter nogle blanke linjer står bibelcitater, der er dobbelt understreget og adskilt fra brødteksten ved blanke linjer: »**Ingen kan tjene to Herrer; thi han maa / enten hade den ene og elske den anden, eller holde sig til den ene og foragte den anden.**« Tilsvarende begynder på s. [56] tale III under overskriften »III« med følgende bibelcitat, der er dobbelt understreget og med enkelte elementer fremhævet yderligere ved tredobbelt understregning: »**'Seer til Himlens Fugle; de saae ikke, og / høste ikke, og samle ikke i Lader' - ubekymrede om / den Dag imorgen. 'Betrakter Græsset paa / Marken - som er idag.**«  
Trykmanuskriptets understregninger og dobbelte understregninger svarer til førstetrykkets spatieringer og halvfed skrift, dog med to undtagelser: »skal«, s. 7 (SKS 11, 15,10) og »mig«, s. 33 (SKS 11, 28,19).  
En del korrektioner og marginaltilføjelser, især i tale II og III. Nederst s. 15 er ophævet en understregning af »Fuglen« i sætningen »Fuglen tier og bier«. På s. [50] er flere linjer blevet slettet med blækklækker, og på s. [62] er en marginaltilføjelse slettet ved gennemstregning. Der er flere sletninger med blyant: »derfor« på s. [20], en marginaltilføjelse på 5 linjer på s. 49, 1½ linje på s. 51 (Pap. X 5 B 6,9), 4 linjer på s. 69-[70] (Pap. X 5 B 6,11).  
(Pap. X 5 B 6,5-11)
- 2.3

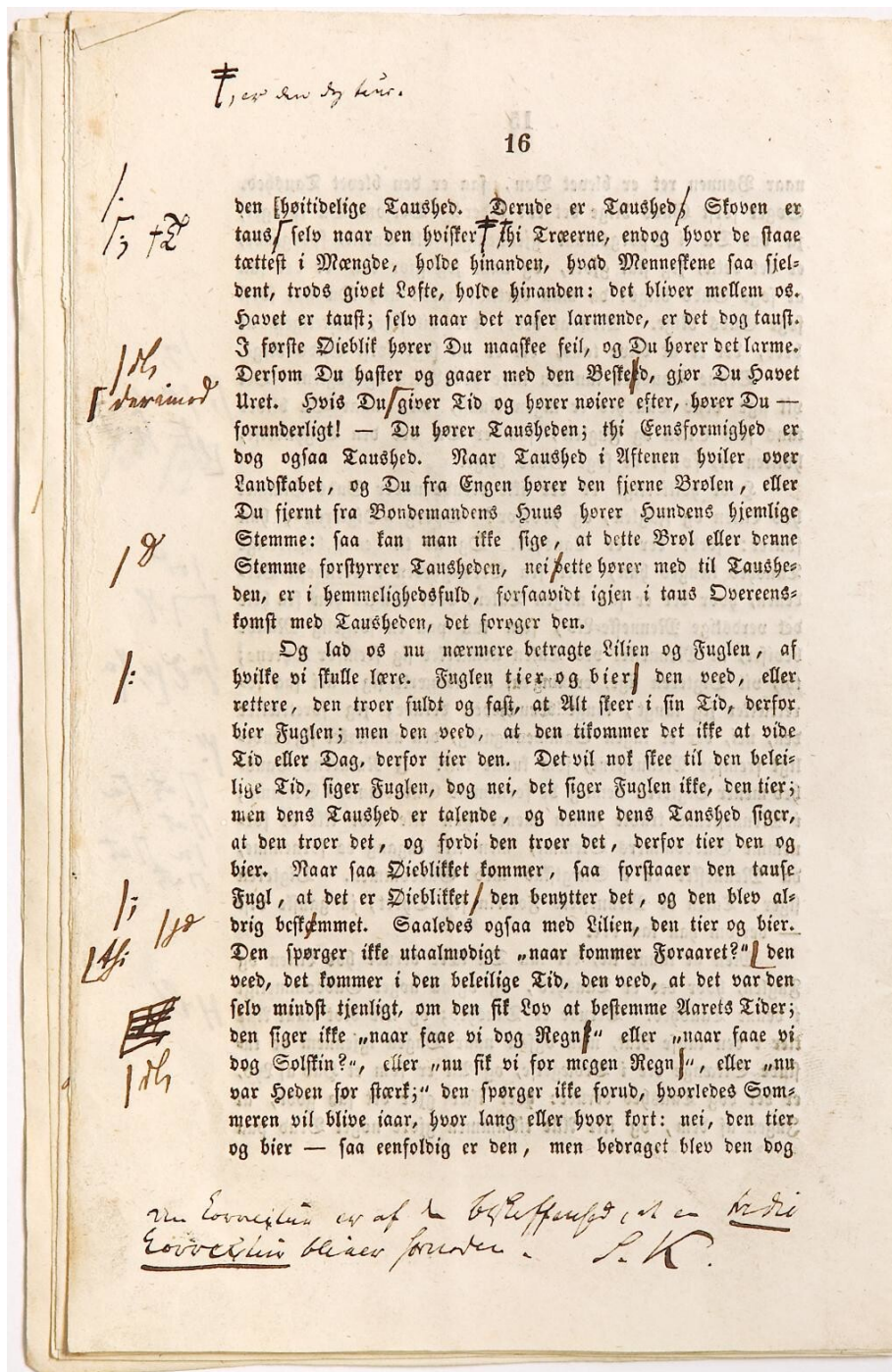


2 (KA, B pk. 41, læg 2; Pap. X 5 B 6,1-6)

3 Førstekorrektur til LF.  
8°. [1]<sup>8</sup>, 2-3<sup>8</sup>, [4]<sup>2</sup>. \$2 signeret (-3<sub>2</sub>). 26 blade. Paginering [1-9], 10-30, 47  
(fejlpaginering af s. 31), 32-51, [52].



3. Titelbladet i førstekorrekturen til LF



4. Andenkorrektur til LF, s. 16

Arkfordeling, format, arksignaturer og paginering som førstetrykket; dog er også ark 4 uden signatur, og i ark 3 mangler sekundesignaturen. (Se i øvrigt den bibliografiske beskrivelse ovenfor s. 8).

Papir: groft korrekturpapir, uregelmæssigt afskåret og med forskellige mål mellem 130 × 201 mm for de mindste blade og 132 × 211 mm for de største. Mange korrektioner i Israel Levins hånd og en del korrektioner i SKs hånd. Levins korrekturrettelser, der varierer i antal fra 1 til ca. 30 pr. side, gælder især interpunktion og ortografi og overhovedet udbedring af indlysende sætterfejl samt typografiske anvisninger til sætteren. SKs egne korrektioner, som er færre i antal, er gerne af mere indgribende, indholdsmæssig art (se nærmere beskrivelsen nedenfor s. 27ff.).

På s. 12 er »Tausshed« og »tie« sat med schwabacher.

Bemærkning til sætter øverst på titelbladet: »Maa jeg ikke faae de opbl. Taler tilbage, som De fik / til at sætte efter.« (se illustration 3). Bemærkning af Levin nederst på s. 16: »En Revision Correctur udbe des. / L.« SK har i linjen nedenunder ændret »Revision« til »Correctur«.

(KA, B pk. 41, læg 3; Pap. X 5 B 7)

- 4 Andenkorrektur til LF.  
8<sup>o</sup>. [1]<sup>8</sup>, 2-3<sup>8</sup>, 4<sup>2</sup>. \$2 signeret (-4<sub>2</sub>). 26 blade. Paginering [1-9], 10-51, [52].  
Arkfordeling, format, arksignaturer og paginering som førstetrykket.  
Papir: groft korrekturpapir, uregelmæssigt afskåret og med forskellige mål mellem 131 × 205 mm for de mindste blade og 131 × 215 mm for de største.  
En del korrektioner i Israel Levins hånd, få korrektioner i SKs hånd (se nedenfor s. 29).  
På s. 12 er »**Taushed**« og »**tie**« sat med schwabacher.  
Korrektoren er læst til og med s. 16, hvor SK bemærker nederst på siden:  
»Den Correctur er af den Beskaffenhed, at en *tredie* / *Correctur* bliver fornøden. S. K.« (se illustration 4).  
4 (KA, B pk. 41, læg 4; Pap. X 5 B 8)

### 3. Tilblivelseshistorie

LF tager afsæt i Matt 6,24-34, som SK tidligere havde benyttet i anden afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847) under titlen »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle. Tre Taler«.<sup>\*</sup> Også i »Hedningenes Bekymringer«, første del af *Christelige Taler* (1848), optræder liljen og fuglen som læremestre.<sup>\*</sup> Dette yndlingstema genoptages nu med de »Tre gudelige Taler«, der udgør LF.

I foråret 1848 udkaster SK ideen til den nye bog i journalen NB4:

#### Nye Taler om Lilierne og Fuglen.

Men siger Du maaskee: o, gid jeg var en Fugl, der lettere end alt jordisk Tyngende hæver sig i Luften, saa let, at den endog kan gjøre sig let nok til at bygge Rede paa Havet. Gid jeg var som en Blomst i Engen o: s: v: Det vil sige, det som Digteren anpriser som den høieste Lykke, til hvilket Mskets Ønske stræber tilbage, hvor ubilligt at gjøre det til Læremesteren for Den, som skal fremad. Digterisk er nemlig Umidd. det man ønsker sig tilbage til (man ønsker Barndommen tilbage o: s: v:), men christelig er Umidd. tabt og den skal ikke ønskes tilbage men naaes igjen. I disse Taler vil altsaa blive at udvikle Konflikten mell. Poesie og Xstd. Hvorledes Xstd i en vis Forstand i Sam[men]ligning med Poesien (der er ønskende, bedaarende, bedøvende, forvandlende Livets Virkelighed til en østerlandsk Drøm, som naar en ung Pige kunde ønske at ligge hele Dagen paa en Sopha og lade sig fortrylle) er Prosa – og dog netop Evighedens Poesie. Selvfølgelig vil Lilien og Fuglen [*marginaltilføjelse*: ∴ Natur-Skildringen] denne Gang faae end mere poetisk Colorit og Farvepragt, just for at vise, at det Poetiske skal bort. Thi naar Poesien i Sandhed skal falde (ikke for en tvær og treven Præsts Snak) saa skal den have Høitidsklæderne paa.<sup>\*</sup>

Denne optegnelse, NB4:154, er udateret, men følges umiddelbart af en optegnelse, NB4:155, dateret »2<sup>den</sup> Paaskedag«, som i 1848 faldt på den 24. april. Da den foregående optegnelse, NB4:153, stammer fra den 22. april,<sup>\*</sup> må optegnelsen med ideen til LF altså være indført inden for tidsrummet 22.-24. april 1848. Ud for det sidste afsnit i optegnelsen har SK i marginen gjort en senere tilføjelse, NB4:154.b, selvstændigt dateret »d. 17 Mai 48«:

Her kunde ogsaa tages et Hensyn til den Bemærkning af Zeuthen i et Brev for en Uges Tid siden (som jeg i en skjødsløs Hentydning i Svaret ligesom slog paa at ville tage H: t.): »at der ogsaa gives en Bekymring for den Dag Igaar betræffende hvad man har spist – og ikke betalt.« Vanskeligheden er nemlig at faae den Dag Idag forudsætningsløs.  
d. 17 Mai 48.<sup>\*</sup>

Ideen til LF er altså nedfældet i journalen i slutningen af april 1848. Korrekturlæsningen af *Christelige Taler*, hvortil trykmanuskriptet var afleveret i trykkeriet den 6. marts, har endnu stået på ind i april måned; bogen var færdigtrykt den 13. april og blev annonceret som udkommet i *Adresseavisen* den 25. april.<sup>\*</sup> I slutningen af april var det anstrengende arbejde med *Christelige Taler* og anfægtelserne i anledning af udgivelsen således et overstået kapitel (se fx NB4:158); men samtidig med udkastet til LF arbejdedes der på *Indøvelse i Christendom*, nr. I og II, og *Sygdommen til Døden*. Dertil kom flytningen den 27. april fra Nytorv til Rosenborggade.

At SK i maj måned dog har *LF* i tankerne, viser optegnelsen NB5:12, hvor han reflekterer over Matt 6,33, der hører til den evangelietekst, som danner udgangspunkt for bogen. Han skriver her:

»Tragter først efter Guds Rige« dette Ord kunde fremstilles saaledes, at man negativt gennemgik Alt Andet, og viste, at det var det ikke man skulde gjøre, ell. saaledes, at man viste, at det første Udtryk for først at søge Guds Rige i en vis Forstand er Intet at gjøre; thi at tragte først efter Guds Rige er først det Samme som at forsage Alt.\*

Hen under sommeren skriver SK i journalen: »Jeg arbejder mere og mere anstrengt som en Døende, næsten segnende under Arbeidet; aarle og silde takkende Gud, for hvad han forunder mig, men derhos i mangt et mismodigt Øieblik følende al min Arbeiden som et Intet, som et Hanefjed i Forhold til Opgaven« (NB5:44).\* Denne optegnelse er fra midt i juni måned, og det store arbejdspress må ses i lyset af, at SK skrev på hele tre bøger: *Indøvelse i Christendom*, *Sygdommen til Døden* og *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. Det forekommer dog ikke sandsynligt, at han på dette tidspunkt er begyndt på kladden til *LF*.

I journalen NB10:4 (optegnelsen er en umiddelbar fortsættelse af NB9:79) fra februar 1849 læser man: »Nu udkommer 2<sup>det</sup> Oplag af Enten – Eller; men til det vil just 'en Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger' svare, og Udgivelsen svare til det Sving jeg maa gjøre. Hvad jeg har færdig bliver liggende. Det er Guld men maa bruges med stor Forsigtighed.«\* Det fremgår ikke, hvorvidt SK med den sidste bemærkning også har *LF* i tankerne. Overhovedet findes der i journalerne intet vidnesbyrd om arbejdet med *LF* førend optegnelsen NB10:119 fra marts 1849, der lyder således:

»Digteren« drømmer om Bedriften, som han dog ikke selv kommer til at udføre, og han bliver veltalende. Maaskee bliver han just derfor veltalende, fordi han kun er Bedriftens ulykkelige Elsker, medens Helten er dens lykkelige Elsker; han bliver altsaa veltalende, fordi Savnet gjør ham veltalende. Thi »Savn« – o, Mskene tale i Misforstaaelse ilde om Dig, som var Du blot den Grusomme, og ikke lige saa barmhjertig, som tog Du blot, men gav Intet – Savn gjør væsentligen »Digteren«. En Passus, som ikke blev brugt i den første Tale af »Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen«.\*

Den passus, hvortil der henvises, og som citeres, er en slettet marginaltilføjelse i kladden, ms. 1.2, bl. [8r]. Derfor må kladden, eller om ikke andet den del af kladden, som knytter sig til tale I, være afsluttet senest på det tidspunkt i marts måned, hvor SK indfører denne optegnelse i journalen. Han udtaler sig ikke selv om, hvornår kladden er påbegyndt. I journalen NB10 skriver han i april måned: »Hvor meget Gud er Den, der styrer det Hele, seer jeg bedst af, at just Talerne om Lilien og Fuglen er blevne til i den Tid – og det er lige hvad jeg behøvede. Gud være lovet!« (NB10:169).\* Imidlertid står det ikke klart, hvad der menes med »den Tid«. I en senere optegnelse fra sommeren 1849 refereres der blot til forordets datering: »Det maa erindres, at de tre gudelige Taler om Lilien og Fuglen er det Sidste jeg har skrevet. De ere af 5<sup>te</sup> Mai 49. Sygd. til Døden er fra midtvejs i 48« (med overskriften i marginen: »De tre gudelige Taler (Lilien og Fuglen) og Sygd. til Døden m:H:t: Tiden, paa hvilken de ere skrevne.«) (NB12:42 og 42.a).\*

Hvornår kladden er udarbejdet, er det således ikke muligt at afgøre med bestemthed, men vi må formode, at det er sket i begyndelsen af marts måned 1849. At *LF* ikke optræder blandt de skrifter fra 1848, som SK havde planer om at udgive under titlen *Fuldendelsens samtlige Skrifter, Frugten af Aaret 1848*, taler afgørende imod, at skrivningen af bogen skulle være påbegyndt i 1848. Trykmanuskriptet er antagelig udarbejdet i ugerne forud for afleveringen hos Bianco Luno.

Kladden til *LF* har et homogent præg og vidner om en regelmæssig skriveproces. Teksten i kladdens enkelte dele er fortløbende og synes skrevet i ét stræk. Kladdematerialet består af fem sammenhæftninger af blåt konceptpapir (mss. 1.1-5) og et løst indlagt blad (ms. 1.4.1). Sammenhæftningerne er nummereret 1-5 og bærer påskriften »Concept«.

Sammenhæftning 1 (ms. 1.1) rummer kladden til »Bøn«, en angivelse af evangelieteksten samt første halvdel af tale I. På forsiden har SK først skrevet følgende titel: »'Fuglen under Himlen og Lilierne paa Marken'«, hvor man bemærker dels den omvendte rækkefølge, dels pluralisformen »Lilierne« (som også benyttes i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*, *Christelige Taler* og i den ovennævnte optegnelse NB4:154). Denne titel er slettet, og ovenover står den endelige: »'Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen'«. I kladden er undertitlen blot »Taler« (således på forsiden af sammenhæftningerne 1, 3, 4 og 5; på sammenhæftning 2 mangler undertitlen). Forordet mangler i kladden; det synes at være skrevet til sidst og overført direkte til renskriften, jf. nedenfor. I sammenhæftning 1 er bl. [1v] og [2r] blanke (svarende til førstetrykkets blanke sider [4] og [5]). Efter »Bøn« på bl. [2v] følger på bl. [3r] en angivelse af evangelieteksten »Femtende Søndag efter Trinitatis«, men evangelieteksten er ikke skrevet ud, kun står der den samme overskrift, som man finder i *Forordnet Alter-Bog for Danmark*: »Dette hellige Evangelium skriver Evangelisten Matth. 6 Cap. 24 v. til Enden. / (Jesus sagte [sic] til sine Disciple)«. Derefter følger nogle blanke linjer til angivelse af, at her skal evangelieteksten stå. Nederst på samme side begynder kladden til tale I, hvor SK i marginen har tilføjet overskriften »N<sup>o</sup> 1.« og derunder en redigeringsbemærkning: »bliver en ny Pagina«, dvs. tvungent sideskift.

Tale I er skrevet igennem uden mange korrektioner og fortsætter hen i sammenhæftning 2 (ms. 1.2), hvis tre sidste sider udgør begyndelsen af den anden tale under overskriften »II«. På bl. [8r] ses blyantsletningen af den ovennævnte marginaltilføjelse, som SK senere citerer i NB10:119.\* Tale II fortsætter i sammenhæftning 3 (ms. 1.3), og her tiltager omfanget af korrektioner betydeligt, ligesom der er mange, ofte store marginaltilføjelser. Kompositionen af denne tale har tydeligvis voldt SK større bryderier end den første tale. Slutningen af talen findes i sammenhæftning 4 (ms. 1.4) indtil bl. [6r]. Også her er der mange korrektioner, særlig i form af større blyantsletninger og mindre marginaltilføjelser. Tale III begynder i samme sammenhæftning bl. [6v] under overskriften »III«, og sammenhæftning 5 (ms. 1.5) rummer dens slutning. I denne tale er der også en del korrektioner, dog knap så mange som i tale II. Til en passage i talens begyndelse har SK på et vedlagt blad gjort en tilføjelse på to sider (ms. 1.4.1).

Forordet er skrevet på et løst blad blått konceptpapir (ms. 2.2). Det er formodentlig udformet umiddelbart efter gennemskrivningen af kladden og er senere blevet indlagt i renskriften. Dateringen »d. 5<sup>te</sup> Mai«, SKs fødselsdag, afspejler ikke det faktiske tilblivelsestidspunkt, men gentager dateringen fra forordet til *To opbyggelige Taler*, 1843. I forordets tekst henviser SK sin læser til både dette ældre forord og forordet til *To opbyggelige Taler*, 1844, ligesom han hentyder til *Enten – Eller*, hvis 2. udgave udkom samme dag som *LF*.

SK har herefter taget fat på renskrivningen af bogen. Også renskriften bærer et meget regelmæssigt og ensartet præg. Den er fra SKs side inddelt i to. Første del, kaldet »Reenskrift / N<sup>o</sup> 1.«, omfatter titelblad (ms. 2.1), forord (ms. 2.2), bøn, evangelietekstangivelse og tale I (ms. 2.3, s. 1-[28]). Herefter er indskudt det upaginerede bl. [15] med titel og undertitel: »'Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen' / Taler« samt angivelsen »Reenskrift N<sup>o</sup> 2.«, og på s. 29-73 følger renskriften af tale II og III. Med undtagelse af forordet, der er på blått konceptpapir, er hele renskriften indført på gulligt, glat konceptpapir.

Renskriftens titelblad (ms. 2.1), hvor det øverste højre hjørne er uregelmæssigt afklippet, rummer bogens endelige titel samt for første gang den endelige undertitel: »Tre gudelige Taler« (se illustration 2).

Efter færdiggørelsen af renskriften noterer SK i journalen: »min Aand hviler, som nu i at have skrevet og i at skulle udgive de 3 gudelige Taler« (NB10:185).<sup>\*</sup> Det fremgår af samme optegnelse, at han har opgivet en idé om at lade bogen ledsage af »et Følgeblad« med titlen »Regnskabet«; dette kom senere til at indgå i *Om min Forfatter-Virksomhed* (1851).

Den 17. april 1849 afleveredes renskriften som trykmanuskript hos Bianco Luno, hvorefter førstekorrektoren blev læst af både Israel Levin og SK. Levin tog sig især af interpunktion, ortografi, typografiske anvisninger og udbedring af de mere indlysende sætter- og trykfejl, hvorimod SK selv i højere grad havde opmærksomheden henvendt på indholdet.

Førstekorrektorens tekst er blevet sat med et af de små hæfter med opbyggelige taler fra 1843-44 som skabelon. Dette fremgår af SKs bemærkninger til sætter, dels henvisningen på trykmanuskriptets titelblad: »Format og Tryk som to opbyggelige Taler 1843; 20 Exemplarer paa tyndt Velin« (se illustration 2), dels anmodningen på førstekorrektorens titelblad: »Maa jeg ikke faae de opbl. Taler tilbage, som De fik til at sætte efter« (se illustration 3). At sætter har benyttet et titelblad fra et af disse hæfter som skabelon, bevidner fejlen »Faaes hos Boghandler P. G. Philipsen.«, der i korrektoren er slettet med bemærkningen: »NB. Reitzel«. <sup>\*</sup>

En del af Levins korrekturrettelser vedrører typografien. Overskrifterne »Forord« og »Bøn« skal sættes med mindre skrift, og bønneteksten skal afsluttes med »En lille, tynd Streg«. Han giver anvisning på, at overskriften til evangelieteksten skal »sættes med almindelig Corpus«. Den første tekstlinje i tale I: »'Seer til Himmelen Fugle; betragter Lilien paa Marken.'« skal sættes som en overskrift: »NB Denne Linie spatieres, og derefter tre Liniers frie Melletrum.« Opfordringen »Lader os af Lilien og Fuglen som Læremestere lære **Taushed**, eller lære at **tie**« (SKS 11, 16,13f).<sup>\*</sup> skal fremhæves i forhold til den omgivende brødtekst: »NB Denne faaer to Liniers frie Plads over sig, og atter under sig. Derefter: 'Taushed eller lære at tie'. Derefter 1 Linies Mellemskydning, og Ordet *thi* følger yderst ude i den nye Linie uden at trækkes ind.« På samme måde skal også »'Søger først Guds Rige og hans Retfærdighed.'« (16,23) udhæves: »NB Linie 3 faaer 1 Linies Melletrum over og under sig.« Mange steder i korrektoren, hvor sætter har gengivet udtrykket »Enten – Eller« med tankestreg, har Levin ændret denne til en bindestreg. Som et eksempel på en ortografisk rettelse af Levin kan anføres, at han i overensstemmelse med Molbechs ordbog har moderniseret renskriftens »Hauge« til »Have« (15,1).

Sætters fejllæsninger af trykmanuskriptet udbedres, både af Levin og SK. En hyppig fejllæsning er 'for' læst som 'hos'; på s. 20 forekommer denne fejltipe hele 10 gange (22,19-23,13). Der er flere tilfælde af forveksling af 'm' og 'v' i ordene 'med' og 'ved', således at »ved« i renskriften sættes som »med« og omvendt »med« som »ved« (fx 47,3 og 47,18). Som andre eksempler kan anføres, at »ogsaa« er blevet sat som »opstaa« (13,21), »Forunderligt« som »Formodentligt« (14,18), »føder« som »hader« (14,21), »omskrive« som »overskrive« (18,7), »meest« som »evigt« (23,4), »meest« som »meget« (23,10), »falder« som »holder« (35,20), »uvurdeerlig« som »overordentlig« (36,4), »leve« som »lege« (47,8).

SK har foretaget enkelte mindre, indholdsmæssige og stilistiske ændringer i førstekorrekturen. Som eksempler kan anføres følgende: I begyndelsen af »Bøn« har SK ændret ordstillingen fra »Hvad man saa vanskeligt i Selskabet med Mennesker, især da i Menneske-Vrimlen, faaer at vide« til »Hvad man, i Selskabet med Mennesker, især da i Menneske-Vrimlen, saa vanskeligt faaer at vide« (10,2). Det »ulykkelige Barn« ændres til »Kjere« (15,8) og »Det« til »Begyndelsen« (17,5). Det andet »længes han« slettes i forbindelsen »Og ud til denne høitidelige Taushed længes han, bort fra Verdsligheden i Menneske-Verden, hvor der er saa megen Talen, bort længes han fra hele det verdslige Menneske-Liv« (18,22). I »med lettere Fjed end den lette Skabnings letteste Gang« reduceres »den lette« til »nogen« (20,15). Liljens konkrete, ubehagelige voksested, »en Mødding«, ændres til det ubestemte og neutrale »et saadant Sted« (31,33).

I enkelte tilfælde er tilføjelser kommet til i korrekturen. I passagen »Skoven er taus; selv naar den hvisker, er den dog taus.« har SK ændret komma til semikolon og tilføjet »er den dog taus« (19,4). Han har indsat »derimod« i »Hvis Du derimod giver Tid« (19,10). Hvor det om fuglen hedder, »at den har det saa godt, saaledes som den har det«, har han tilføjet »saaledes« (33,18).

Nederst på s. 16 har Levin noteret »En Revision udbedes.«, hvor SK har rettet »Revision« til »Correctur«. Dette stemmer overens med, at Levins og SKs rettelser i den bevarede andenkorrektur netop også ophører på s. 16, hvor SK nederst har skrevet: »Den Correctur er af den Beskaffenhed, at en *tredie Correctur* bliver fornøden. S. K.« (se illustration 4). Frem til s. 14 er antallet af fejl af et sædvanligt omfang for en andenkorrektur på op til ca. 5 pr. side; men den utilfredshed, som anmodningen om en tredje korrektur er udtryk for, skyldes tydeligvis, at fejlene er mærkbart flere på s. 15 og 16, henholdsvis 19 og 12 fejl, idet kun et fåtal af anvisningerne fra førstekorrekturen her er blevet fulgt. Tredjekorrekturen er ikke bevaret.

## 4. Udgivelsesmåde

*LF* udkom hos forlagsboghandler C.A. Reitzel. Bogen optræder ikke i Reitzels protokol over *Forhandlinger med Forfattere, Redacteurer &c: 1835-[1858]*,<sup>\*</sup> men ifølge Frithiof Brandt og Else Thorkelin, der havde adgang til den nu tabte *Regnskabsprotokol for 1849-59*, udgjorde SKs honorar 31 rd. 5 mk. 4 sk.<sup>\*</sup>

Oplaget, hvis størrelse ikke kendes, har antagelig været 525 eksemplarer på trykpapir.<sup>\*</sup> Hertil kom 20 eksemplarer trykt på velin, bestemt til gavebrug.<sup>\*</sup>

Bogens oplag på antagelig 525 eksemplarer har med en stykpris på 40 sk. udgjort en salgsværdi af 218 rd. 75 sk. Af dette beløb måtte Reitzel udrede forfatterhonoraret på 31 rd. 5 mk. 4 sk. samt produktionsomkostningerne, hvis størrelse ikke kendes. Restbeløbet var forlagets fortjeneste på bogen.

Salget af *LF* forløb tilsyneladende pænt. Hvornår bogen blev udsolgt, vides ikke, men i 1854 udkom den i 2. udgave.

*LF* blev oversat allerede i SKs levetid. I 1853 udkom i Stockholm *Liljorna på marken och Foglarna under himmelen. Tre andeliga tal af S. Kierkegaard. Öfwersättning af P. M. Elmblad* på forlaget Rylander & Komp.

## 5. Anden udgave, 1854

### Bibliografisk beskrivelse

2. udgave af *LF* var færdig fra Bianco Lunos Bogtrykkeri den 26. jan. 1854.<sup>\*</sup> Den blev annonceret som udkommet i *Adresseavisen*, tillæg til nr. 27, den 1. februar 1854, og prisen var 40 sk., altså den samme som for førstetrykket.

Lilien paa Marken og Fuglen  
under Himlen.

Tre gudelige Taler

af

S. Kierkegaard.

---

Anden Udgave.

---

Kjøbenhavn.

C. A. Reitzels Bø og Arvinger.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1854.

andenudgaven. Den manglende uncial i begyndelsen af tale I i førstetrykkets tekst er blevet indsat. I opsætningen af titelbladet er angivelsen »Anden Udgave.« placeret under forfatternavnet med en kort dobbeltstreg som adskillelse, og forlagsnavnet er nu ændret til »C. A. Reitzels Bo og Arvinger.«\* Titelbladet er gengivet som illustration 5.

## Ændringer fra første til anden udgave

Et trykmanuskript til 2. udgave af *LF* er ikke bevaret, men det har formentlig været et eksemplar af førsteudgaven, som SK havde forsynet med korrektioner og ændringer.\*

I 2. udgave er der foretaget en række ændringer i forhold til 1. udgave. En fuldstændig oversigt over variansen mellem de to udgaver vil fremgå af den elektroniske version, *SKS-E*; her skal blot skitseres nogle tendenser.

Nogle af førsteudgavens sætterfejl er rettet, fx »paa enhvert enkelt Spørgsmaal« > »paa ethvert enkelt Spørgsmaal« (*SKS* 11, 18,5); »nbetinget« > »ubetinget« (34,28); »gøjre« > »gjøre« (34,36); »at Læren selv er Det, hvori han underviser« > »at Læreren selv er Det, hvori han underviser« (42,24). Trykfejlen »deres Undervisning Glæde«, hvor præpositionen 'i' er udfaldet ved bagkanten, blev i 2. udgave rettet op (42,26).

Ændringerne omfatter også interpunktionen. Citationstegnene omkring substantivet 'Digter' er flere steder fjernet.\* Dette er i god overensstemmelse med SKs redaktion af førstetrykket af *Kjerlighedens Gjerninger* med henblik på 2. udgave, hvor han til sætteren bemærkede: »Især i første Deel er det en Mængde Citations-Tegn der ere borttagne fra de Ord: Digter og Næste.«\* Om ordet »skal« bliver citationstegnene fjernet (15,13). I førstetrykket ses jævnligt, at direkte tales indledende kolon er udeladt, da det, vistnok som noget nyt, anses for tilstrækkeligt at markere den direkte tale med citationstegn. Denne praksis er opretholdt i 2. udgave, men fraveget i følgende tilfælde: »jeg, i hvem det Ønske er saa sandt, saa sandt, saa sandt: o, gid jeg var som en Fugl under Himlen, som en Lilie paa Marken« (14,3). I passagen »i en vis Forstand, Intet jeg skal gjøre?« er der indsat et komma (16,30), og i et andet tilfælde, »det er Guds frygts Begyndelse,« er semikolon ændret til komma (17,8).

Ophævelse af spatiering forekommer følgende steder: »der er Fristelsen« > »der er Fristelsen« (37,2); »det er sandere, at Du er i dag« > »det er sandere, at Du er i dag« (43,6); »intet Men maa Du komme med« > »intet Men maa Du komme med« (43,14); »idet Du jo christeligt bliver i Gud« > »idet Du jo christeligt bliver i Gud« (48,16).

Der kan endvidere iagttages følgende ændringer af teksten: »Og om end hele verden ikke var stor nok« > »Og om hele verden ikke var stor nok« (23,7); »Læremestre« > »Læremestere« (31,14). Her er sætterens ellers korrekte pluralisform rettet tilbage til den form, som findes i forlægget for førstetrykket, og som anbefales af Molbech. I et enkelt tilfælde har SK rettet en sagfejl: »Der er et Ord af Apostelen Paulus« > »Der er et Ord af Apostelen Petrus« (45,11).\* Det kan ikke afgøres, om det udeladte -t i 'barnagtigt' i »Mennesket er fra først af for barnagtigt til« > »Mennesket er fra først af for barnagtigt til« (38,21) beror på en sætterfejl eller skyldes SKs ønske om at undgå sammenstødet 'barnagtigt til'.

## Udgivelsesmåde

2. udgave udkom også hos C.A. Reitzel. Oplagets størrelse er ikke oplyst, men det har antagelig været på 525 eksemplarer.\* Med en stykpris på 40 sk. har bogens oplag således udgjort en salgsværdi af 218 rd. 75 sk. Af dette beløb måtte Reitzel udrede produktionsomkostningerne samt forfatterhonoraret på 32 rd. 3 mk.\* Restbeløbet var forlagets fortjeneste på bogen. Salget forløb langsomt, og først i 1864 udkom en 3. udgave.